

РОЗДІЛ I

ПОЛІКОНФЕСІЙНА ПРИРОДА РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

1. Багатоконфесійність України: формування і стан

Незважаючи на офіційні заяви про рівність в Україні різних віросповідань, навіть їх рідність, влада останнім часом виявляє свою приязнь до однієї Церкви і всупереч історії, реаліям української багатоконфесійності, зрештою - всупереч конституційному принципу свободи віросповідань виявляє максимум зусиль, зорієнтованих на формування її як ледь не державної. Не станемо тут звинувачувати в цьому саму Церкву, яка можливо проти її волі втягнута в процес цієї політичної гри. Вона в цьому, скоріше поза її волею, виступає засобом поєднаних політичних ігрищ проросійської влади регіоналів і їх духовного патрона - московського патріарха Кирила. Прагнення сформуванню й утвердженню в країні навіть не одноконфесійності, а державну одноцерковність викликає обурення поліконфесійної спільноти країни, про що свідчать видрукувані чисельні офіційні і неофіційні заяви діячів інших (окрім УПЦ МП) релігійних спільнот.

А між тим поліконфесійність України – це не чиясь примха чи вигадка, не наслідок в такий спосіб диверсійної діяльності когось із-за кордону, а чи ж твориво нерегіональних політичних сил країни. В час глобалізації і постмодерну поліконфесійність є характерною рисою світового релігійного життя. Вона має своє історичне і ментальне підґрунтя. В цивілізованому світі держави не ставлять питання якось усунути наявність різних шляхів людини до Бога, а відшуковують можливості толерантизації міжконфесійних відносин, користуючись при цьому тими принципами людинолюбства, які обстоюють всі релігії.

Україна – поліконфесійна країна. Ми не можемо нині назвати кількість наявних на її теренах релігійних течій із-за того, що з 2004 року офіційна інформативність про їх буття, яку мав би давати Департамент у справах релігій, відсутня. З метою применшення інформації про з'яву і поширення в країні якихось нових релігійних течій, державний орган у своїй звітності ввів рубрики «інші православні спільноти», «інші організації євангельських християн-баптистів», «інші харизматичні організації», «інші орієнталістські організації», «інші організації язичників», інші блоки про *інших*, до яких включив низку конфесій (правда, не великих чисельністю своїх вірян і кількістю громад), чим усунув можливість відслідковувати в останні п'ять років зміну конфесійної

мережі України, а також і зміни у релігієвиборі українців. Відтак зникли з дослідницького обрію Істинно Православна і Апокаліптична Православна Церква, вірмени-католики й українські реформати, богородична церква і незалежні п'ятидесятники, вісаріонівці і сведенборгці, іудеохристияни і месіанські іудеї, сахаджа-йоги і рідновіри, низка інших наявних в країні релігійних течій. А їх нараховується не мало – більше сотні, а ось офіційно (про це свідчить видрукувана в першому числі «Релігійної панорами» за цей рік стаття Л.Владиченко) подається лише п'ятдесят одна. Разом ці «інші» в офіційній статистиці за 2010 рік по Україні становлять 1827 організацій, що становить більше 5% релігійної мережі України.

Проте, незважаючи на це ігнорування, кожна з названих і неназваних конфесій (бо ж є такі, які взагалі про себе не заявляють) продовжує своє життя, може навіть завдячуючи державним органам про непоінформування щодо їх діяльність. Адже будь-яка інформація про них викликає негативні реакції релігійних більшин, а там, дивись, з їх капризу, і всілякі причіпки владних органів, появу замовних статей в ЗМІ нетолерантних чи конфесійно заангажованих журналістів, що зорієнтовані на усунення цих, переважно нетрадиційних, як для України, конфесій з релігійного життя регіону, а чи ж і всієї країни.

Історія конфесійного життя України надто складна, колізійна, навіть трагедійна, оскільки від конфесійної ситуації значною мірою залежало саме буття українського етносу. Але в тому, що ми, українці, немоноконфесійні, більше того – неоднотериторіальні, є одна із причин несформованості ще нашої національної ідентичності, а водночас і запорука нашого самозбереження. Бо ж якби ми свого часу стали повністю уніатами, то з часом були б полонізованими, а якщо б стали повністю православними, то були б вже омосковлені.

Ще одне. Якби ми, українці, стали православними всеціло, то втратили б під найзгубнішим в історії російським колоніалізмом свою національну самобутність, а так, зберігши в позахрамовому житті, у своєму світобаченні й у побуті язичництво, ми в такий спосіб зберегли те, що й нині є окрасою нашою духовності, ознакою нашої ідентичності. Та й інакше бути не могло, бо ж язичництво і християнство – це різні картини світобачення. Язичництво – це картина природи і діяльності людини в ній, а християнство – це картина людини в її відносинах в соціумі.

Відтак з приходом на наші терени християнства воно не могло замінити собою, витіснити повністю язичництво. Нашому народу потрібна була та релігія, яка опікується його повсякденням, а не та, яка обіцяє, образно скажу, журавля в небі, тобто якесь райське блаженство в уявному потойбіччі. Тому українці залишилися у своєму повсякденному житті і світобаченні здебільшого язичниками. Вони поверхово знали і знають християнство, знають його по-своєму заземленим на свій побут, навіть домашній спосіб життя. Українці, на відміну від офіційного християнства, й трійцю свою витворили, витіснивши з неї Бога-Батька і Бога-Духа

Святого, а включили до неї суто земних істот – окрім Ісуса Христа, Богоматір Марію і в додачу ще й чомусь – вже зовсім земного й чужоземного - чудотворця Миколая.

Українські терени здавна постають як поліконфесійна карта. Є певна локалізація наявних на них - в минулому і нині - конфесій, спостерігається і певна міграція їх. Скажімо, переселення західноукраїнців навіть в радянські роки на Схід і Південь України призвело до появи тут греко-католицизму. Відкриття в Україні посольств низки країн потягнуло за собою відкриття спочатку при них громад тієї релігії, яку сповідують їх співробітники, а потім з'явилися громади цих конфесій і в інших поселеннях країни (згадаймо тут для прикладу з'яву у нас англіканства чи шиїзму).

Що зумовлювало становлення і формування на українських теренах поліконфесійності? Назвемо тезово основні чинники. Насамперед об'єктивні:

- межовість України між християнським і мусульманським світом, між католицизмом і православ'ям, історична межовість між державами-імперіями – Московією, Польщею, Австро-Угорщиною й Отаманською Туреччиною. Тут спрацьовувало прислів'я: те, що росте при дорозі, скубне той, хто по ній йде. Нас скубли й скублять й понині всі наші сусіди (навіть дрібнотні – Молдова чи Румунія, не говорячи вже про Московського монстра);
- відсутність фактично протягом всієї нашої історії у нас своєї державності, яка б сприяла водночас і якомусь конфесійному самозбереженню, формуванню єдиноконфесійної ідентичності, однієї церковності. А між тим, як слушно пише В. Сосюра, «російське самодержавство, взявши собі на допомогу страшного спільника – православ'я, призвело наш народ до того (майже за 300 років), що він забув своє ім'я, і коли питали українців, хто вони, то була одна страшна відповідь: «Ми – православні» (Сосюра Володимир. Третя рота. – К., 1988. – С. 260);
- відсутність практично повсякчас своєї української духовної еліти. Якщо вона й з'являлася, то з часом її або знищувала державо-колонізатор, або ж перебирала на службу собі (згадаймо тут принагідно професуру Києво-Могилянки, зокрема те, як митрополити Прокопович і Яворський служили Петру I й стали малоросами, ідеологами Московського Православ'я);
- відсутність протягом нашої історії такої конфесії, яка з'явилася б на нашому, українському ґрунті, була б виразником ментальності саме нашого народу. Маємо, починаючи з християнства 988 року – так званої Володимирової купелі, все чуже, привнесене. Українці не виявили здатність до власної релігієтворчості (хіба що певною мірою своїм можна вважати наш греко-католицизм і біло-братство).

А тепер назвемо суб'єктивні чинники поліконфесійності України:

- кордоцентрична релігійність українців, сприйняття ними релігії не розумом, а серцем: тут конфесійна відмінність не особливо виявляється, а відтак і не протистоїть появі поруч іншого, а то й сприйманню його собі, освоєнню для себе частково чи повністю;
- інтровертність українців, життя за принципом «моя хата скраю», а відтак байдужість до іноконфесійного оточення, навіть певна толерантність до нього;
- людинолюбство, небажання принести комусь якусь прикрість, лояльність до змісту і способу думання й діяння інших, навіть якась запопадливість цьому, часом сприйняття чужого як вищого від свого, а відтак визнання себе і свого як дещо меншовартісного, а пізніше - скривдженого;
- відсутність відпорності до чужої духовної агресії, а відтак якась байдужість до свого національного, традиційного, знецінення його (скажімо, сприйняття богослужінь лише російською, бо ж українська, як кажуть, нібито неблагодатна). Так як Бог і святі існують десь поза знаним українцями світом, так і форма їх вшанування має у її вияві бути також десь поза буденністю, не подібною його повсякденню, навіть мова не рідною, а чужою;
- владопоклоніння, сприйняття її як чогось вищого, навіть Богом визначеного, сприйняття її діянь як необхідності, єдиноможливості, а не різноможливості. Влада насаджувала українцям Московське православ'я – вони його (знецінивши своє) мовчки шамали, сприймали зрештою за умов перебування в Московсько-православній колонізаторській імперії вже як своє, навіть рідне. Зневажаючи такий психологічний стан свого народу, Іван Франко писав: «Невже повік уділом буде твоїм укрита злість, облудлива покірність, що в кращому разі проявляється відходом у себе, у своє нутро, звуження зовнішньої життєвої експансії до мінімуму, що характеризує так звану інтроверсію» (Цит. за: Енциклопедія Українства. – Т.2. – С. 714).

Які події нашої історії знайшли відгомін в нашій поліконфесійній карті? Назвемо лише деякі:

- силою нав'язане християнство («Кто не придет к реке да будет мне противен», - залякував киян князь Володимир). Відтак це призвело до того, що офіційно народ видавав себе християнином, а в неофіційній сфері він залишався язичником. Відбулося по-нашому оязичнення християнства і охристиянізування язичництва. Хоч як церква не прагнула знищити залишки язичництва, вони продовжували жити й живуть. Нинішнім відгомонам цього є відродження, реконструкція язичництва низкою наявних нині в Україні рідновіровських конфесій;

- прийняття унії в Бересті в 1596 році лише верхівкою Київського православ'я, що зрештою зумовило відродження у 1621 році Українського православ'я гетьманом Петром Сагайдачним, який сприйняв уніатство як зраду народу, сприяв поверненню православ'я на українські терени. Ми стали християнсько двоконфесійними, а зрештою із-за цього Русь стала воювати з Руссю. Так наслідки подій 1596 і 1621 років охарактеризував потім митрополит Петро Могила. Відгомін цього розколу на православ'я і греко-католицизм Україна переживає вже більше 400 років. Він знаходить свій вияв певною мірою у наявному й нині розколі України на Захід і Схід;
- перебування України протягом майже трьох з половиною століть в колоніальній неволі Російської імперії призвело до формування на її теренах духовного окормлювача цього колонізаторства, яким були Московським патріархатом керовані його єпархії на українських теренах. Після здобуття Україною у 1991 році своєї незалежності вони залишилися в ролі чинників активної і легальної діяльності з повернення України до якоїсь нової Московської імперії, яка нинішнім патріархом РПЦ Кирилом видається як «русский мир», а територія України розглядається ним і далі в дусі російського експансіонізму як «канонічна територія» Московсько-Православної імперії. Офіційна влада РФ закликає РПЦ на допомогу в реалізації її проекту: території, де є російськомовні, є територіями російсько-державного інтересу;
- насильне поглинення Московським патріархатом у 1686 році Київської митрополії призвело до нищення Москвою Українського православ'я. Але знищити його повністю все ж не вдалося. Острівці Українського православ'я зберігалися завдяки тому, що не всі українські терени були під Москвою. Їх добре описав у своїй праці «Національні прояви православ'я: український аспект» (К., 2001) О.Саган. Звідти вони перебазувалися в Українські Церкви православної діаспори (в цьому помітна роль за митрополитом Іларіоном Огієнком), а вже з діаспори декілька разів їх переносили на материкову Україну (востаннє – в 1989-1991 рр.). В такий спосіб зберігалася можливість до відродження Українського православ'я, що ми маємо в появі і діяльності Українських Церков – УПЦ КП та УАПЦ;
- на українських теренах раніше, ніж в інших регіонах Російської імперії, почали розвиватися буржуазні виробничі відносини, що супроводжувалося появою саме на наших землях частіше завезених сюди закордонними колонізаторами і місіонерами різних протестантських течій. Згадаймо, що меннонітів до України завезла Катерина II. Баптизм та адвентизм завезли на

Південь України німці-колоністи. П'ятидесятництво із США було завезене до Одеси пастором Воронаєвим;

- з одного боку Московія, а з іншого Польща, знищуючи нашу духовність, нищили її саме в її релігійних виявах. Вони нав'язували нам свою конфесійну релігійність. Відтак боротьба за нашу національну самостійність часто набирала форм боротьби за певне віросповідання. Згадаймо принагідно національно-визвольну боротьбу козацтва років Богдана Хмельницького, який в поборенні поляків-католиків шукав підтримки в одновірного православного царя Московського. Згадаймо також Коліївщину, коли боротьба проти польської експансії вилася у боротьбу проти католицизму. Заодно це була боротьба і з іудейством, яке завжди прислуговує сильним світу цього (раніше – полякам, далі – московитам), а потім плачиться, коли українці їх б'ють разом із своїми прямими ворогами-визискувачами (згадаймо тут описані Т.Шевченком в «Гайдамаках» Уманські події);
- невдачі українців у їх боротьбі за соціальне і національне визволення породжували сподівання на прихід якогось заступника-спасителя. І не звідкись із потойбіччя, а із земного буття. Власне, певною мірою саме цим можна пояснити поширеність на українських теренах кеносистичних сект. Зокрема, тут можна сказати про мурашківців, леонтіївців, інокентіївців, митрофанівців, інших;
- толерантність українців щодо послідовників інших віросповідань створювала умови для масованих переселень на їх терени гнаних в сусідніх країнах послідовників тих чи інших конфесій. Згадаймо, принагідно, переселення на Волинь з Польщі соцініан і антитринітаріїв, віднайдення місць для групового поселення гонимих в Московії старообрядців і молокан. В Україні знайшли собі притулок й вигнані з Європи іудеї. У нас навіть з'явився такий відомий і нині всесвітньо поширений їх конфесійний напрямок як хасидизм;
- низка інших історичних чинників (не станемо тут розписувати їх) зумовила з'яву на теренах України мусульманських громад, громад вірмен-католиків і григоріян.

Які особливості релігійності сформувала в українців така складна їх релігійна історія? Назвемо деякі з них:

- насамперед двовір'я, яке виявляється не тільки в обрядовій сфері (більшість здійснюваних українцем нібито православних релігійних обрядів має чітко простежуване язичницьке підґрунтя), а й у збереженій вірі у польовиків, водяників, лісовиків, домових та ін., у високій забобонності українця, що виражається у його вірі в низку різних прикмет;

- обрядовіство, бо ж українець достатність своєї релігійності вимірює виконанням низки обрядових дійств, часто не знаючи і навіть не розуміючи їх потаємний віроповчальний підтекст;
- релігійна неграмотність, бо ж в масі своїй українець релігію не знає в її віросповідних викладах: він її лише бачить і дотримується шляхом виконання традицією усталених обрядів;
- прагматизм, бо ж обряди виконуються ним насамперед з метою одержання за їх здійснення чогось доброго від Бога. І тут не тільки й не стільки десь і потім райське блаженство, а для селянина (згадаймо колядки) благо тут - збереження худоби, високий врожай, міцне здоров'я тощо;
- кліризм, що виявляється в пошануваннях священика як людини Божої благодаті, запопадливості перед ним; зникнення розуміння Церкви як цільності кліру і мирян, сприйняття Церкви лише як кліру;
- толерантність в ставленні до представників інших конфесій, бо ж вони також вірять в Бога, у своїй більшості - в того ж Ісуса Христа й Богородицю Марію;
- відсутність вміння місіонерити, сподівання на те, що наповнення храмів вірянами має відбуватися або із-за сліпого слідування традиції, або ж забезпечення їх повноти органами влади;
- поліконфесійність при відсутності абсолютного домінування в українському народі однієї з конфесій (так, православні організації становлять десь 50% релігійної мережі країни, але ж ця цифра є кількістю з великими різноманітними приписками. До того ж, при соціопитуваннях до православних себе відносять десь 36-40% респондентів, але ж серед них є багато невоцерковлених, а то й «приносних» - для хрещення і похорон).

Сказати, що конфесійна карта України вже склалася, не можна.

Якщо навіть Держкомнацрелігій не свідчить це в своїй офіційній щорічній статистиці релігійної мережі. Кожний рік приносить появу на її теренах в різних конфесійних оазисах то однієї, то іншої нової течії. Якщо донедавна ми говорили про монолітність Греко-Католицької Церкви, то нині на її ґрунті вже діють (правда, без реєстрації) левітаристи-ковпаківці, харизмати-довганівці і відроджені покутники. Виникла низка нових Церков у Православ'ї – Апокаліптична, Реформована, Апостольська, дрібніші. Навіть Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ претендує на статус самостійного церковного утворення із допискою «оновлена», а у Львові діє одна громада позацерковного православного митрополита Петра (Петруся). Надто плідно розвивається євангельський протестантизм, а ще більше – харизматизм. Цьому сприяє ототожнення Церкви з громадою, сакралізація і самосакралізація пасторів останніх. З'явилося останніми роками три нових управління і у мусульман – Київський муфтїят, ДУМУ УММА і Духовний Центр мусульман Криму. Розпоростилися надто рідновіри. Непорушною поки що є лише Римо-

Католицька Церква в Україні, відносна стабільність зберігається в наявній в останні десятиліття структурі іудаїзму, майже не з'являється у нас щось нове у блоці орієнталістських течій. Але в 2010 році заявили про себе релігійна громада сповідників віри в найвищу цінність людини, обстоювана Юрієм Шеляженком, Духовний Центр «Вселенської Християнської Апостольської Святої Небесної Церкви Сонця», рекламований в часописі «Цивілізація Богочоловека» Іоанною Боголюбською, «Співтовариство Христа», яке спочатку називалося «Реорганізованою Церквою Ісуса Христа Святих останніх днів», а також заявлена на стадії організації українцем під ім'ям Олуво Фаталабі спільнота нігерійської релігії Ішеше Агбайе (Іфа-Оріша). Про них можна буде прочитати на Сторінці конфесії часопису «Релігійна панорама» в 2011 році.

Що постає в ролі чинників нових релігієтворів в нинішній Україні або ж в ролі конфесієоберігаючих чинників? Назвемо деякі:

- історична пам'ять – одні нею користуються для утвердження і збереження власне українських релігійних спільнот (УПЦ КП, УАПЦ, українські лютерани, українські реформати та ін.), а інші - для утвердження чи насадження позаукраїнських конфесійних спільнот (УПЦ МП, Православна Закордонна Церква, ІПЦ та ІПХ, старообрядці, римо-католики, іудеї тощо);
- прагнення мати в Україні такі релігійні спільноти, які ідентифікують релігійну ментальність українців, постають в ролі чинників їх самозбереження, відпорності щодо чужих релігієтворів тощо (УАПЦ, УГКЦ, українські лютерани, низка рідновірських течій та ін.).

Чим керуються у масі своїй нині віряни у своєму релігієвиборі, у релігієзбереженні? Що стимулює їх релігієвибірну зацікавленість? Що позначається на збереженні чи ж формуванні конфесійної карти нинішньої України? Назвемо тезово деякі чинники:

- збереження віри батьків, релігійної традиції (з оглядкою на їх національний підтекст або з ненаданням цьому особливої уваги);
- орієнтація на ту релігійну течію, яка в той чи інший спосіб знаходить – пряму чи завуальовану – підтримку влади (Московське Православ'я – на Сході і Півдні України й в Криму, греко-католицизм – в Галичанському регіоні), своєрідну рекламу в ЗМІ;
- освіченість священика, пастора, пресвітера, проповідника, що дає можливість набути належні релігійні знання, пізнавати релігію та ін.;
- конфесійна громадська думка сформована в місцях кучного проживання вірян певної течії;
- зручність в користуванні культовими спорудами, близькість їх розміщення, а то й принадливість оформлення богослужінь, подеколи – матеріальна підтримка конфесією своїх знедолених мирян;
- певний прагматизм в орієнтаціях на конфесію (різна допомога й опіка одновірців, користання освітніми програмами конфесій, можливість

поїздки за кордон для праці чи навчання та ін.). Скоріше цим можна пояснити великий прошарок в новорухах, навіть в їх керівництві представників єврейської національності;

- окультна практика деяких течій, користування ними різними психотехніками, зокрема харизматів із цілительства, сподівання в такий спосіб «підремонтувати» своє здоров'я;
- вдоволення від внутріобщинногоспільнотного спілкування, одержання можливості жити в доброзичливому колективі;
- місіонерство деяких конфесій, зокрема Свідків Єгови, мормонів, харизматів тощо.

Перспективу релігійної карти України тяжко прогнозувати. На відміну від вірян старшого покоління (на яких переважно й працюють нині традиційні церкви), сьогоденнього молодого віруючого вже не влаштовує християнство як «релігія смерті», релігія забезпечення десь і колись райського блаженства. Він чекає «віддачі» від своєї релігійності тут і тепер. А це може бути і спільнотне життя, яке нинішній людині, зокрема молоді, не дає суспільство, і організоване цікаве дозвілля, і можливість спілкування із своїми однолітками із зарубіжжя, а то й у зарубіжжі. Освічений віруючий хоче «знати релігію», а не бачити її, сприймати в тих формах, які з'явилися століттями тому й були розраховані на неграмотних мирян, сільський їх спосіб життя. Гадаємо, що скоро настане в релігійному житті України ситуація подібна країнам Західного світу, коли в набудовані храми нікому буде ходити. Постає питання, а що з ними робити, де працювати священнослужителям, підготовленим розбухлою мережею духовних навчальних закладів. Формується новий віруючий, який далекий від обрядової традиції, з'явленої декількома сотнями, а то й тисячою років тому. Він потребує нових форм вияву своєї релігійності. Тут до користування новоз'явленим конфесіям можуть прийти Інтернет і телебачення.

Що ж стосується історичних конфесій, то тут будемо сподіватися на те, що з часом православні українці усвідомлять колонізаторський, неукраїноментальний зміст кирилівської концепції «русского мира», згодяться на необхідність мати в країні свою Помісну Церкву. Зрештою й греко-католики дистанціюються від Апостольської Столиці і повернуться до християнства Володимирової доби. Можна прогнозувати подальший успіх в поширенні пізньопротестантських течій, а ще більше – течій харизматизму. Зміна конфесійної карти України, як і до цього, не буде супроводжуватися якимись гучними міжконфесійними чи міжцерковними протистояннями, якщо до цього не буде втручатися політичний чинник. На даний час офіційна влада формує під себе державну Церкву. Відтак всі вади в її діяльності зрештою будуть приписані і цій Церкві, а звідси невтішними постануть і її перспективи.